

KÁRPÁTALJA HELYSÉGNEVEI

LIZANEC PÉTER

A kárpátaljai földrajzi nevek, beleértve a helységnevek tanulmányozását megvan a saját története. Pesty Frigyeset tekintjük a munkálatok elindítójának, aki az MTA 1837-es pályázati felhívására látott hozzá a magyarországi toponímák gyűjtéséhez. Ismeretes, hogy ő kérdőíveket küldött szét az ország egész területére, s így tekintélyes mennyiségű anyag állt össze, amelynek egy része megjelent nyomtatásban, bizonyos hányada pedig a mai napig kézirat formájában van meg. Kárpátalján főleg a magyarlakta településeken folyt a gyűjtés, az ukrán és a román lakosságú falvakban szinte nem is gyűjtöttek.

Pesty Frigyes után Lehoczky Tivadar végzett említésre méltó munkát, 1881-ben látott napvilágot Bereg vármegye monographiája című műve Ungvárott. Ebben a földrajzi neveket illetően komoly tényanyag jelent meg, de nyelvészeti feldolgozásuk nem történt meg mind a mai napig.

A XIX. század végén N. P. Barszov ad ki egy krónikát (Н. П. Барсов, *Очерки русской исторической географии. География Начальной (Несторовой) летописи. Издание второе. Варшава, 1885 г.*), amelyben szól a kárpátaljai földrajzi nevekről is, a toponímiai anyag nyelvészeti szempontú megvilágítása azonban elmarad.

A kárpátaljai földrajzi nevek kutatása terén komoly munkát végzett A. L. Petrov (А. Л. Петров, *Пределы угрорусской речи в 1773 г. по официальным данным. Материал для истории Угорской Руси, Т. VI. С.-Пб., 1911; Uő. Karpatoruské pomistni názvy z pol. XIX a z poč. XX st. Praha, 1929*), aki nagy mennyiségű anyagot gyűjtött össze, elsősorban különböző írott forrásokból, amelyek anyaga nem mindig megbízható.

1924-ben Hiador N. Sztripszkij (Др. Ядорь Н. Стрипский, *Гдѣ документы страшей истории Подкарпатской Руси? Омежевых названяхъ. Ужгород, 1924. 66 oldal*) jelentetett meg borsúrárt, amely a következő fejezetekből áll: Mik azok a dülönevek? Mezőnevek a történelmi határösszeírások szempontjából; Dülönevek nyelvészeti szempontból; Dülönevek és a tankönyvek terminológiája; Mai ismeretek forrásai. Útmutató a Tisza menti Rusz dülöneveinek gyűjtéséhez. H. Sztripszkij tulajdonképpen azt a munkát folytatja, amelyet Pesty Frigyes kezdett el. Nála is elmarad az anyag tudományos elemzése.

A kárpátaljai toponimákkal olyan kutatók foglalkoztak még, mint I. P. Filevics (И. П. Филевич, *Угорская Русь и связанные с нею вопросы и задачи русской исторической науки. Памяти Юрия Венелина.*

Варшава, 1894), N. A. Beszkid Н. А. Бескид, Карпаторусская древность. Ужгород, 1928), Melich János, a honfoglalás kori Magyarország. Bp., 1925–1929), Moór Elemér (Elemér Moór, Die slawischen Ortsnamen der Theissbene. Zon, VI, 1–2, 1930), J. Stanislav (J. Stanislav, Slovensky juh v stredoveku. Turč. sv. Martin, I–III, 1948), A. I. Szobolevszkij (А. И. Соболевский, Как давно русские живут в Карпатах. – Живая старина, вып. 1., год. IV, 1894), R. F. Brandt (Р. Ф. Брандт, Краткая сравнительная грамматика славянских языков. Москва, 1915).

A XX. század 50-es éveiben Kárpátalja egyes toponímáival foglalkozik K. K. Cilujko (К. К. Цілуйко, Топонимия Полтавщины як джерело історії краю. – Полтавсько-Київський діалект – основа української національної мови. Київ, 1952), N. Antosin (Н. С. Антошин, Закарпатская грамота 1404 г. – Научные записки, Т. XIII. Серия историко-филологическая. Ужгород, 1955), M. Lelekacs (М. М. Лелекач, Процес закріпачення Закарпатського селянства в XIV–XV ст. – Наукові записки Ужгородського державного університету, Т. XXIV. Ужгород, 1957), L. Humecka (Л. Л. Гумецька, Напис словотворчої системи української актової мови XIV–XV. ст. Київ, 1958), N. Anucsin Н. А. Анучин, Географія Советського Закарпаття. Москва, 1956).

1967-ben e cikk szerzője (П. Н. Лизанец, О венгерских заимствованиях в украинских говорах Закарпаття (На материале названий рельефа) – Вопросы финно-угорского языкознания, вып. IV. – Ижевск, 1967. – 123–130.о.) 57 olyan földrajzi nevet, illetőleg víznevet elemez, amelyek a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokba a szomszédos magyar nyelvjárásokból kerültek be, például: ашванька, 'ásvány, forrás', баня 'állatok által letaposott kisebb földdarab', вагаш: 1. 'vágáspusztá', 2. 'hegyi rés', 3. 'mezei út', гомбаш 'hegyi legelőn mély állati nyomok' (ló, lábas jószág), лопаш, надош 'mocsaras hely', торлаш 'jégvonulat' форгов, шеллипка 'a folyó gyors folyású közepe' stb.

K. Halász (К. И. Галас, Топонимика Закарпатской области. Названия населенных пунктов) kandidátusi értekezésében (1960) először ad alapos elemzést Kárpátalja helységneveiről. Alapul azt a kárpátaljai településlistát vette, amelyet a Cseh Tudományos Akadémia készített el cseh és kárpát-ukrán nyelven. A szerző betűrendben közli Kárpátalja (elsősorban ukrán és vegyes lakosságú) helységneveit a járás és az etnikai összetétel feltüntetésével a XX. század 20-as éveinek adatai szerint; történelmi tényeket sorakoztat fel, leírást készít Kárpátalja falvairól. Összesen 559 falunevet elemez a jelenlegi Kárpátaljáról. Nem kerülnek el a figyelmét az etimológiai és a fonetikai morfológiai kérdések sem. Annak ellenére, hogy K. Halász értekezése eddig az egyedüli alapos munka, sok tekintetben ez is pontosításra, kiegészítésre szorul (főleg a szövejtést illetően).

Mindebből kiindulva az ungvári Szovjet Hungarológiai Központ és az egyetem magyar filológiai tanszéke konkrét programot állított össze a kárpátaljai településnevek rendezése céljából.

Az utóbbi időben sok más problémával egyetemben a helységnevek is a közvélemény figyelmének a homlokterébe kerültek területünkön. S ez törvényszerű, hiszen a városok, falvak, utcák neve a nép kultúráját, hagyományait őrzi, tükrözi, nem mindegy tehát, hogyan bánunk ezekkel...

Sajnos, nem is olyan könnyű megőrizni a helységneveket, hiszen a történelem során gyakran előfordult, hogy a politikai fordulatok következtében a vezető személyek, hivatalnokok „jóvoltából” a lakosság megkérdezése nélkül változtatták meg ezeket a pillanatnyi politikai vagy nemzeti érdekeknek megfelelően. Különösen erőteljesen megnyilvánult ez a történelem során Kárpátalján. Vegyük például a csehszlovák rendszer (1919–1938) éveit, amikor néhány város és község új nevet kapott: Hegyfarkból Podhorb, Hosszúmezőből Dlouhe Pole, Homokból Pesok, Kereknyéből Korytnani, Komlósból Chmelnik, Beregszászból Berehovo lett, hogy csak néhányat említsünk ezek közül.

Nem maradtak le e tekintetben a magyarok sem. 1910 és 1919 között, majd pedig az 1939–1944-es években sok község nevét (köztük több szláv eredetűt) magyarra fordították (Berezinka – Nyírhalom, Hluboke – Mélyút, Izvor – Beregforrás, Dubrovka – Ungtölgyes), illetve teljesen megmásították (Kuzimo helyett Beregszilvás, Kusnica – Kovácsrét, Lohovo – Beregszőlős, Medvigyivci – Fagyalus, Nelipino – Hársfalva, Oszij – Szajkófalva, Ploszke – Dombostelek, Irljava – Ungsasfalva, Roztoka – Alsóhatárszeg, Puznyakivci – Szarvasrét, Vovkove – Ungordas stb.).

Hasonló dolog történt 1945 után, amikor Kárpátalja több, főként magyarlakta települése orosz nevet kapott — nem egy esetben olyan, amelynek semmi köze nincs az eredetihez —, majd ukránosították azt. Az átnevezés már 1944 novemberében megkezdődött, 1946. június 25-én pedig az USZSZK Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége rendeletben tette hivatalossá az új város- és községneveket. Így lett Asztélyból Luzsanka, Bátfából Derevci, Bátyuból Vuzlove, Benéből Dobroszilja, Botfalvából Prikordonne, Bökényből Bobove, hogy csak néhány kirívó esetet említsünk.

Az új nevek azonban nem honosodtak meg a helyi lakosság nyelvhasználatában. A Sztrumkivkán lakók továbbra is szürteinek, a Javorovóiak eszenyinek, a Derenkoveciek sominak mondták magukat, s mondják ma is, de a szernyiek közül sem mondta falujáról senki sem, hogy az Rovnoje vagy Rivne, hogy megintcsak néhány példát ragadjunk ki taláalomra a sok közül.

Ettől függetlenül, az új elnevezések voltak a hivatalosak. Igaz, 1988-ban volt egy próbálkozás: az Ungvári Állami Egyetem magyar tanszékén megbeszélést tartottunk a magyar nyelven megjelenő lapok, kiadványok

szerkesztőivel, a televízió és rádió munkatársaival, írókkal, nyelvészekkel, s javasoltuk, hogy a magyar nyelvű sajtóban, rádió- és tévéadásokban úgy szerepeljen a települések neve, ahogyan azt a helyi lakosság használja. Ez azonban nem oldotta meg a problémát, hiszen hivatalosan továbbra is az 1946-ban jóváhagyott elnevezések maradtak meg.

A helységnevek körüli vita tehát tovább folyik, maguk a nyelvészek sem jutottak egységes álláspontra, sőt olykor homlokegyenest eltérő a véleményük. Ezért is kéri ki az utóbbi időben mind gyakrabban a Hungarológiai Központ véleményét a települések történelmi nevének visszaállítására kapcsán a tanácsi szervek, a népképviselők. A magyarok falvak határában pedig sorra megjelentek a kétnyelvű feliratok, melyeken ukránul a ma hivatalos, magyarul pedig a régi történelmi név olvasható. Vagyis az a furcsa helyzet alakult ki, hogy egy-egy helységnek két neve is van: Sztrumkiva – Szürte, Cehlivka – Téglás, Derenkovec – Som stb. Ez amellet, hogy zavart kelt, a történelmi igazságnak sem felel meg. Vissza kell tehát állítani az indokolatlanul megváltoztatott történelmi helységneveket.

Íme, néhány példa annak illusztrálására, mennyire nem fedi a valóságot némely község hivatalos neve. Akli: erről a községről 1323-ból származik az első írásos feljegyzés. Akkor Okly, 1396-ban Akli, 1564-ben Akly, az 1773, 1806, 1910-es évekből datált okmányokban Akli a község neve. 1946 óta viszont Klinove a falu neve. Pedig az Akli név szláv eredetű, jelentése: körülkerített hely. Jelenleg mégis más nevet visel, melynek semmi köze sincs az eredetihez.

Sok olyan községet említhetnénk, köztük Ásványt, Almást, Batárt, Bátfát, melynek neve a XII–XIII. századtól 1945-ig változatlan volt, de ekkor érthetetlen okokból új — orosz, illetve ukrán — nevet kaptak. S nemcsak a magyar, hanem egyes ukrán falvak is. Íme néhány közülük: Rjapigy – Bisztrica, Nyahove – Dobrjanszke, Kivjazsd – Kamjanszke, Ljahivci – Lemkivka, Volove – Mizshirja, Alsó Verecke – Nyizsnyi Vorota, Voloszke – Pidhirne, Zadnye – Priborzsavszke. . .

Az én szülőfalum is jól példázza, hogyan önkényeskedtek elnevezésével a hatalom emberei. Íme, hogyan szerepel neve a levéltári okmányokban: 1610 – Izver, 1645 – Izwor, 1693 – Izwor, 1700 – Izvor, 1770 – Uzwor, 1773 – Zvor, 1806 – Izvor, 1808 – Zvor, Izvür, Zwor, 1893 – Izvor. A község neve ősrégi szláv eredetű — „zvor” – ’mélyedés, árok’, ’hegy-völgy’, ami utal a falu térszíni formáira. 1910-ben magyar nevet kapott a község: Beregforrás lett belőle. 1946-ban ezt lefordították oroszra — rodnjik (forrás) —, s így lett a falu neve Rodnyikovka. A községben viszont úgyszólván nem is tudták, honnan ered településük új neve és nem is használták azt a beszédben.

Így bántak tehát a „tudós emberek” a történelemmel, a nép kultúrájával. Itt az ideje, hogy a helyükre kerüljenek a dolgok, a települések

visszakapják történelmi nevüket. Eközben véleményünk szerint a következő elvekhez kell igazodni:

1. Meg kell hagyni a települések azon régi elnevezését, melyek szerepelnek a történelmi okmányokban, s kiállták a különböző rendszerek váltakozását, megőrizték eredeti nevüket: mint például Bilki, Zahattya, Kusnica, Oszij, Dorobratovo stb.

2. Azokat a város-, illetve faluneveket, melyek a történelem során változtak, felül kell vizsgálni, s azt a változatot választani ki, amely mind történelmi, mind nyelvi szempontból megalapozott, s természetesen figyelembe kell venni azt is, hogyan honosodott meg használata a lakosság körében.

Pontosítani kell a helységnevek helyesírásának alapelveit az adott nyelvben, s a más nyelvekre való átírás szabályait is.

Ami a magyarlakta települések nevének megváltoztatását illeti, ennek során az egyetem magyar tanszéke és a Hungarológiai Központ a következő elvekhez igazodik:

1. Magyarul úgy írjuk a helységneveket, ahogyan az a nyelvhasználatban meghonosodott, s ahogyan a történelmi okmányokban is fellelhető. Orosz, illetve ukrán nyelven történő írásuk esetén cirill betűket alkalmaznak, természetesen figyelembe véve a nyelvek fonetikai és morfológiai szabályát. (Például Császlóc – Csaszlivci, Barkaszó – Barkaszovo, Bökény – Bekeny.)

2. A többemű helységneveket a magyar helyesírási gyakorlatnak megfelelően írjuk, ukrán és orosz nyelven a jelzős köznévi előtag lefordítandó. Például: Feketepatak – Csornij Potyik, Kisbégány – Mala (Malaja) Begany, Nagydobrony – Velika (Velikaja) Dobrony.

3. Az ukrán települések nevét a magyar nyelv fonetikai és morfológiai szabályainak megfelelően átírásban használja. Volovec – Volóc, Kvaszovó – Kovászó, Szvaljava – Szolyva, Verjaca – Veréce stb.

4. Az ukrán helységnevekben a köznévi eredetű jelző magyarra fordítandó: Mala Kopanya – Kiskopány, Verhnyi Remeti – Felsőremete stb.

5. A főnévi alakú helységnevek az irodalmi nyelvben -e végződést kapnak: Ardanove, Berehove, Mukacseve, Kárpátalján viszont az -o végződéses formájuk honosodott meg: Ardanovo, Berehovo, Mukacsevo. Véleményünk szerint ezt figyelembe is kell venni, s nem szabad erőltetni az -e végződés használatát. Kivételt képeznek azok a településnevek, amelyek a régi -oe végződéses formából alakultak: Verbovoje – Verbove, Hluboكة, Holubine, Gyilove, Dubove stb., bár a beszélt nyelvben még ma is a régi formájukban élnek: Hlubokoje, Gyilovoje, Dubovoje...

A legfontosabb a helységnevek használatában a tudományosság: a történelmi, a kulturális, valamint a nyelvészeti megalapozottság. Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül a lakosság véleményét, azaz az önelnevezést.

A kárpátaljai helységnevek rendezésén kívül a Szovjet Hungarológiai Központ és az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszéke hozzálátott a terület helyneveinek és vízneveinek összegyűjtéséhez. Több kutatópontról teljesnek mondható anyagunk van.

Ezt a cikket Benkő Loránd akadémikusnak szentelem, barátunknak, aki az ungvári egyetemen két alkalommal is tartott előadás-sorozatot, s aki a kutatások folytatására és elmélyítésére ösztönzött bennünket.

Megemlíteném még, hogy 1991. január 14–15-én Központunkban nemzetközi tudományos tanácskozást tartottunk szovjetunióbeli, magyarországi, romániai, jugoszláviai nyelvészek részvételével s munkabizottságot hoztunk létre a tiszai helynevek gyűjtésére.